

«De små filipensene»

Ungdommen Herdis i Torborg Nedreaas' *Ved neste nymåne*

Elin Stengrundet

Det er ingen hemmelighet at Torborg Nedreaas' siste roman i oppvekstrilogien om Herdis, *Ved neste nymåne* fra 1971, er viet Herdis' ungdomstid, men det er ikke blitt kommentert at romanen inneholder påfallende mange ungdomsmarkører. Gjennom bruk av velkjente ungdomsmarkører, for eksempel kviser og uforklarlige humørsvingninger, understrekes det gang på gang at Herdis er ungdom. Som leser lurar jeg på hva Nedreaas' intense og på noen måter repetitive skildring av Herdis som ungdom skal tjene til.

Jeg vil foreslå to svar, og begge gir teksten en feministisk og dermed politisk dimensjon. Først går jeg tekstinternt til verks, og den grunnleggende tesen er at de mange ungdomsmarkørene bidrar til å utfordre vante forestillinger om menneskets livsfaser, eller sagt med antropolog Fanny Ambjörnssons og litteraturforsker Maria Jönssons begreper: Nedreaas utfordrer sosialt og

kulturelt konstruerte livsskjema og livslinjer. Med hverdagslige ord kan man kalle dette forestillingene om hvilke livsfaser som faktisk finnes, om når man befinner seg i de ulike fasene, og om hva som kjennetegner de enkelte livsfasene (2010:9f). Nedreaas viser i denne sammenhengen at ungdommen er en livsfase som skiller seg fra det som kommer før (barndommen) og etter (voksenlivet), ikke minst kroppslig og psykologisk. Dette er i seg selv ikke oppsiktsvekkende, heller ikke i 1971. Ikke desto mindre blir de forestilte livsskjemaene til mennene i romanen utfordret. For dem fremstår nemlig kvinnen enten som barn eller voksen, men aldri som ungdom. De stadige ungdomsmarkørene gjør nettopp mennenes ignoranse tydelig.

Ved en tekstekstern tilnærming må man finne andre forklaringer på ungdomsmarkørene, for det er vanskelig å finne støtte for at menn i Nedreaas' samtid burde bli gjort oppmerksomme på at også kvinner er ungdommer. På denne tiden var ungdomsfasen anerkjent som en egen livsfase, og den er i det hele tatt i sin storhetstid. Sosiologisk forskning har riktignok løftet frem at denne spesifikke fasen er eldre enn ryktet tilsier¹, men alle er iallfall enige om at ungdommen markerer seg markant på 1950-tallet. Ungdomsforsker Ola Stafseng har påpekt nettopp at den vanligste forestillingen om ungdomsfasen er at «vårt etterkrigssamfunn har utviklet en helt ny og særegen sosial kategori» (1984:13). I etterkrigstiden skapes begrepet *teenager*, og det oppstår en egen ungdomskultur med rock 'n' roll og ungdomsopprør. *Ved neste nymåne* utkom altså i 1971, og det skulle dermed være velkjent at ungdom finnes, og at kvinner så vel som menn er ungdommer. Antagelsene bekreftes av flere oppdragelsesskrifter som utkom før og samtidig med romanen (jf. bl.a. Spock 1946 og Skard 1954).² Det skriftene har til felles med Nedreaas' fremstilling av Herdis, er dessuten at skildringene av den kvinnelige ungdommens utvikling er

detaljrike og konkrete, både når det gjelder kropp og psyke. En mulig tese kunne i så måte vært at Nedreaas fremstiller Herdis slik hun gjør, fordi det var slik man skrev om ungdommer i 1971, og fordi en oppveksttrilogi nødvendigvis må ha en skildring også av denne livsfasen. Min tese er imidlertid omvendt: Fremstillingen av Herdis i *Ved neste nymåne* bidrar til å gi den pubertale kvinnelige ungdommen rom i norsk *skjønnlitteratur*, og da spesielt når det gjelder skildringer av kroppen i utvikling.

Det vil vel å merke være å gå for langt å hevde at Herdis er den første og eneste i sitt slag. Selv i Nedreaas' eget forfatterskap finner man et langt tidligere eksempel på en detaljert skildring av kvinnelig pubertet. I novellen «Kvinnlinger I» fra *Bak skapet står øksen* (1945) møter vi Margrethe som har menstruasjonen for andre gang, og ubehaget er til stede. Hun stønner, er blek og «tar seg med ett over hofte, biter seg i leppen. Mmm, så vondt det gjør» (1945:142). Dette blir del av de pubertale venninnenes prat: «Helene prater. Det gjør vel ingenting, du behøver ikke være flau. Jeg vet alt om det der. Og mor sier at de filipensene i pannen min, det er fordi det kommer snart» (1945:149).³ Hvis det er slik at Nedreaas vil gi den pubertale kvinnen rom i *skjønnlitteraturen*, har hun altså vært ute i samme ærend før, men da uten å få større gjennomslag. Som jeg vil vise gjennom et nøkkelordsøk i Nasjonalbibliotekets database, finner man nemlig få skildringer av kvinnelig pubertet i perioden da trilogien ble utgitt. Fremstillingen av Herdis kan dermed forstås som (enda) et bidrag for å endre måten man skriver om kvinnelig ungdom på i *skjønnlitteraturen*.

Først vil jeg imidlertid nærlese Nedreaas' skildring av ungdommen Herdis, både for å befeste påstanden om at ungdoms-markørene er mange, og for å undersøke hvordan Nedreaas konstruerer ungdom. Hva og hvem ungdom er, er nemlig ikke gitt en gang for alle, noe også ungdomsforsker Henrik Berggren

påpeker: «[T]he meanings invested in the concept of youth have varied greatly between different epoches and cultures» (1997:234). Når Nedreaas viser seg å konstruere ungdom på samme måte som det blir gjort i oppdragelsesskriftene, tydeliggjør det at Nedreaas vil bringe samfunnet og virkeligheten *inn* i kunsten. Som jeg vil kommentere avslutningsvis, er Nedreaas' skjønnlitterære fremstilling av ungdom dermed helt i tråd med hennes overordnede poetikk.

Ungdomsmarkører i *Ved neste nymåne*

Ungdomsmarkørene⁴ i *Ved neste nymåne* er i stor grad knyttet til det biologiske, men en vanlig ungdomsmarkør i den sammenheng, nemlig alderen, blir aldri direkte knyttet til forskjellige livsfaser. Hvis bøkene er inndelt etter ulike livsfaser, betyr det at barnets livsfase varer frem til elleveårsalderen, siden vi i *Musikk fra en blå brønn* følger den fem-seks år gamle Herdis frem til hun er elleve. *Ved neste nymåne* beskriver Herdis fra hun er elleve til hun er seksten, som man på tilsvarende vis kan forstå som ungdomstiden. Hos Nedreaas er det imidlertid andre markører som er tillagt størst vekt: Det er hovedsakelig biologiske endringer, psykologisk tilstand og utvikling og rituelle hendelser som markerer at den Herdis vi møter i *Ved neste nymåne*, er en annen enn den Herdis vi møter i de to foregående bøkene.

Den klareste biologiske ungdomsmarkøren er den som er knyttet til Herdis' kroppslige utvikling. Denne utviklingen viser seg allerede seks sider ut i romanen: Herdis har fått «de to bollene på brystet», og i tillegg har det «begynt å gro hår på henne» (Nedreaas 1971:10). Denne utviklingen vedvarer gjennom boken. Når Herdis er om lag tolv og et halvt år, har

brystene vokst såpass at hun må få et «legg på forstykket» på kjolen som sys (1971:91), og ved trettenårsalderen har også kjønns håret grodd: «Den bleke forkomne lille hårtjafsken ved skjødets hadde tetnet og vokst, og mørknet, og slått krøll på seg og struttet og strittet på en frekk og uskjønn måte» (1971:121).

Også menstruasjonen markerer overgangen til en ny livsfase, og det er i den forbindelse verdt å legge merke til den store plassen kroppens forberedelse på den første menstruasjonen får i første del av romanen. Relativt tidlig, når Herdis er på vei til sin far, kjenner hun en «uklar smerte, – mest nederst i magen og litt ned over lårene» (1971:45). Etter besøket kommer smerten igjen: «[E]n liten trøtthetssmerte eller tyngde satt nederst i magen hennes, med ilinger ned gjennom lårene» (1971:53). Dagen etter kommer det på ny, og da «blafret disse rare smertene fra magen og ned over lårene på henne, hun ynket seg svakt og pustet gjennom tennene» (1971:61). Enda litt senere kjenner hun en «mørk trøtthet over magen og hoftene» (1971:63). Kanskje en time etter dette overskygger magesmertene en ellers fin sanseopplevelse av noen måker: «Men gleden nådde ikke inn i magen til Herdis, der en grå uklar smerte lå og tynget» (1971:64). Dette intensiveres senere på dagen, og det hele blir fullbrakt: «For nå var det virkelige smerter, i magen og i ryggen og ned over hoftene, og noe vått. Noe forferdelig» (1971:66).

Man skulle vel tro at Herdis aner hva det er som skjer, men det virker ikke umiddelbart slik: «Hvit flod kaltes det», tenker hun, «og det var ryggmargen som rant ut» (1971:66). Herdis' første tanke er altså at det dreier seg om ryggmargstæring. Når hun endelig oppdager hva det egentlig dreier seg om, blir hun sint og mener det kommer for tidlig: «Damebind! Til en småpike! Herdis skummet av redsel og sinne, og måtte ha hjelp til å få festet på seg det heklede bindet» (1971:68). Herdis' manglende forståelse for kroppens utvikling kommer imidlertid ikke av at

dette er en hemmeligholdt del av kvinners liv. Hun kjenner godt til konseptet. Tjenestepiken Magda er forundret over Herdis' reaksjon og spør om hun ikke er blitt forklart noe om dette: «Forklart meg!» roper Herdis, «De har ikke gjort annet. De har mast og mast – med det vemmelige damepratet sitt. Min mor og mine tanter. Men jeg vil ikke høre på sånt - - og jeg vil ikke ha dette her!» (1971:68).⁵

I Herdis' reaksjon på menstruasjonen ligger kimen til enda en ungdomsmarkør, nemlig humørsvingninger. Nå er riktignok ikke Herdis en mild og føyeelig person til vanlig, snarere tvert imot vil nok enkelte hevde. Hun står beinhardt på sine meninger i alle stadier i livet: Man finner det når hun vegrer seg for å gå i barnehagen, noe som utarter til en vill slåsskamp med en noe eldre gutt, og man finner det når hun vegrer seg for konfirmasjonen, en hendelse som avslutter *Ved neste nymåne*. Humørsvingningene jeg sikter til her, er imidlertid noe nytt, og det er først i *Ved neste nymåne* de kommer til uttrykk. Mens Herdis' øvrige sinne og trass har både årsak og retning, er disse humørsvingningene mer av den pubertale, hormonelle sorten: De er uten årsak og retning, og for Herdis selv er de mystiske, uforklarlige. Allerede på tredje side i romanen finner man et anslag til humørsvingning idet Herdis ser sitt rotete rom: «Uff! Hun kjente et brått, ondt raseri!» (1971:9). Dette lar seg for så vidt forklare nettopp med rotet, men kort etter avslører tjenestepiken Magda at dette egentlig er nye takter fra Herdis. Magda sier at hun «skjønner ikke hva som går av [Herdis] om dagene» (1971:38). Herdis er annerledes enn tidligere når det gjelder humøret.

I boken knyttes humøret også eksplisitt til kroppen, særlig til hofte- og mageområdet, noe som igjen knytter humørsvingningene klarere til pubertet og ungdomsfase. Overfor Magda kjenner Herdis at en «syrlig ergrelse listet seg på henne

som en mørk røyk innvendig» (1971:37), og hun har «en trang mørk følelse i mellomgolvet» (1971:37). Når Herdis er utidig, skjer den samme koblingen: «Den utidigheten krekte seg omkring i henne alle steder, og aller mest rundt hoftene der den kjentes som en slags frost eller trøtthet» (1971:38).

Herdis føler altså ofte og mye, men disse følelsene jeg har vist til her, er noe hun ikke rår over, og det er noe nytt. Herdis selv forstår ikke hvor følelsene kommer fra: Det står for eksempel at hun får «tårer i øynene, uten å fatte hvorfor» (1971:15), og når en «mørk svie» ulmer i kroppen, spør hun seg selv forundret: «Var hun værsyk monn?» (1971:71). Det hele er dessuten utenfor hennes kontroll: «Hun kunne ikke hjelpe det!» (1971:38). Utropstegnet markerer i det hele tatt frustrasjonen og maktesløsheten ved tilstanden. Hun er sine hormoner i vold.

Et videre kroppslig trekk som kun forekommer i *Ved neste nymåne*, er ungdomsmarkøren kviser, som i denne boken lett alderdommelig omtales som *filipenser*. Herdis smører «sprit på de små filipensene som hadde begynt å vise seg i pannen og på haken» (1971:96). Det er verdt å legge merke til at de nettopp har begynt å vise seg. Filipensene plager henne også når hun er rundt tretten: «Tro om hun var rød og blank på nesen? Speilet hadde ingen trøst å gi. Men hun var rød og blank i hele ansiktet så det gjorde ikke så mye. Verre var det med de hissige røde flekkene etter filipenser som var knepet ut for tidlig» (1971:120). For øvrig vil jeg gripe fatt i filipensene i den påfølgende diskusjonen om hvorfor disse markørene er så markant til stede.

Den delen av forskningen som er opptatt av Herdis' utvikling, har også løftet frem en annen ungdomsmarkør. I beskrivelsen av Herdis som ungdom er det særlig blitt lagt vekt på den *psykologiske* utviklingen hun gjennomgår i disse bøkene: Der hun som barn i *Musikk fra en blå brønn* er selvcentrert og uten evne til å ta andres perspektiv, blir perspektivet mer

verdensvendt etter hvert som hun modnes. Litteraturforsker Helge Eriksen understreker at Herdis' blikk i avslutningen til *Musikk fra en blå brønn* tvinges «opp og ut, både i direkte og overført betydning», og at hun nå er «i verden, i virkeligheten» (1979:54, forfatters uth.). Det som muligens er særegent for ungdomsfasen, er at Herdis er i en mellomposisjon: Hun dras mellom å tenke på andre og på seg selv, slik som hun for eksempel mener hennes venninne på barnehjemmet bør få sjokoladen hun har kjøpt, men samtidig også rettferdiggjør hvorfor hun selv egentlig bør få den. Det blir til slutt Herdis selv som spiser den. I en annen sjokoladescene ender det på motsatt vis, men da angrer hun også «skamløst på at hun hadde gitt fra seg resten av konfekten» (1971:60). Siden det aldri kom noen oppfølger til *Ved neste nymåne*, er det vanskelig å slå fast at mellomposisjonen mellom det selvcentrerte og det verdensvendte er særlig knyttet til ungdommen. Ikke desto mindre aner man en overgang til enda en ny livsfase i slutten av boken, der Herdis går på akkord med egne ønsker og verdier av hensyn til andre. Jeg sikter her til at Herdis går med på å konfirmere seg, selv om hun ideelt sett ville unngått det på grunn av egne overbevisninger. Hun innser imidlertid at kampen er viktig kun for *henne* selv. Tankestreken antyder at Herdis når denne innsikten så å si samtidig med denne refleksjonen:

– Vet du hva min mor sier? – Mitt ynkelige lille opprør er bare egoisme, sier hun – eller noe sånt. Jeg vil bare være fri for alt som strammer. Men det virkelige opprør – [...] det gjelder frigjøringen av andre, av alle som er undertrykte. Og det er jo noe annet. Jo, jeg tror faktisk hun har rett – (1971:188)

Det verdensvendte perspektivet ser altså ut til å ta mer og mer over. Dette er ikke nødvendigvis positivt i seg selv. Litteratur-

forsker Åsfrid Svensen leser det implisitt som et ledd i en utvikling, men i samme stund er det også et nederlag:

Denne beslutningen viser at Herdis i større grad enn før kjenner tilhørighet til familie og miljø. Men liksom det å velge løgn framfor sannhet er tvetydig, innebærer også tilhørigheten en tvetydig tilpasning. Hensynet til andre veier tyngre enn opprørstrangen, men samtidig bøyer hun seg for tvilsomme konvensjoner (Svensen 2007:107).⁶

En annen ungdomsmarkør som også er knyttet til psykologisk utvikling, er at lek og fantasering ikke gir like stor glede lenger. I *Ved neste nymåne* står følgende: «De hoppet Paradis en stund, men det var sølete og ikke altfor morsomt» (1971:76). Herdis har heller ikke stor glede av leker lenger, noe som kommer frem når hun betrakter dem på rommet sitt: «Der lå sakene, og ble aldri brukt» (1971:61). Helt voksen er hun vel å merke ikke, for hun henfaller til fantasering, men selv mener hun dette er fakter som ikke lenger sømmer seg for en på hennes alder: «Hun hadde ledd høyt! Hun ble grepet av en svimmel fortvilelse. Hvor ofte hadde hun ikke sagt seg selv at det måtte bli slutt på denne lekingen. At man da aldri kan lære!» (1971:93). At hun ser seg selv utenfra, er dessuten et uttrykk for det mer verdensvendte perspektivet som nå preger ungdommen Herdis.

I romanen finnes til sist også rituelle ungdoms- eller overgangsmarkører, og en av disse markørene er ballet. Dette er vel å merke en tydelig klassemarkør: Det er ikke mange i Herdis' opprinnelige nabolag som får dra på ball. Dette er imidlertid også en kulturell, rituell overgangsmarkør. Ballet som en rituell overgang mellom ulike livsfaser kjenner man igjen ikke minst fra tidligere tiders litteratur. For eksempel reiser Sophie

i Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* (1854/55) på ball og blir voksen gjennom det. En forskjell er at det i *Ved neste nymåne* heller er snakk om overgangen til ungdommen. Den konfirmasjonen som man kan forestille seg skulle blitt åpningen på tredje bok, ville derimot trolig blitt den rituelle overgangen til det voksne livet. Det blir imidlertid også antydnet av Herdis at kulturelle ritualer har mindre betydning i en slik sammenheng. Under kjoleprøvingen forut for konfirmasjonen kommenterer Herdis at hun *ikke* vil se ut som «så *plutselig* voksen. Utpreget konfirmannt» (1971:181, forfatters uth.). Utbruddet rommer en oppfatning om at overganger mellom ulike livsfaser er en prosess som er mer styrt av for eksempel psykologisk utvikling enn av kulturelle ritualer.

Denne gjennomgangen skal altså tjene til å befeste påstanden om at *Ved neste nymåne* er spekket av ungdomsmarkører, slik jeg hevdet innledningsvis. Det blir på mange forskjellige måter, det vil si både kroppslig, psykologisk og til dels rituelt, markert at Herdis ikke lenger er et barn, men en ungdom. I det videre vil jeg diskutere hvorfor fremstillingen av Herdis som ungdom er så intens.

Kvinneres livsskjema

Sett bort fra mengden av ungdomsmarkører i teksten, er det få overraskelser i måten Nedreaas fremstiller ungdom på. Det kan derfor oppfattes som en underlig påstand at Nedreaas gjennom fremstillingen av Herdis bidrar til å endre ulike oppfatninger av livsskjemaer. Romanen selv argumenterer likevel for at en diskusjon av våre forestillinger om ulike livsfaser er på sin plass, for den *kvinnelige* ungdommen finnes ikke i forestillingene til *mennene* i romanen. Det kvinnelige kjønn er for menn enten et

barn eller en voksen, og slik rommer ungdomsmarkørene i *Ved neste nymåne* en kjønnsdimensjon.

Flere menn i romanen kommer med utsagn som bekrefter inntrykket av at kvinnen som ungdom ikke finnes i deres forestilte livsskjema. I en samtale om krigen sier Herdis' stefar Elias om den klart samfunnsoppdaterte Mathilde, som er ca. tretten, at hun er et barn og derfor ikke kan vite bedre (1971:27). Tidlig i boken minner dessuten Herdis selv sin far om at hun «er større nå» enn tidligere, hvorpå faren kort etter kaller henne en «småpike» (1971:50 og 52). En viss forståelse fra farens side aner man kanskje når han tar seg i det og sier at hun «egentlig er så stor at hun burde hatt et eget armbåndsur» (1971:52). Slike anerkjennelser av den kvinnelige ungdommen, hvis det er det, er imidlertid sjeldne. Vincent, som Herdis blir sammen med forholdsvis sent i boken, er sterkt patroniserende. Han kaller henne «Herdis-liten» og «Du vesle, gammelkloke tulla mi» (1971:160). Herdis bemerker dette selv. Hun anklager Vincent for å ha «den tonen» igjen, og fortsetter: «Du skal liksom bare understreke at jeg er en unge, og at jeg ikke kan tas alvorlig» (1971:162). Da tenker Vincent straks på Herdis ikke som ungdom, men som voksen, her spesifikt i juridisk forstand: Han vil «anholde» hennes hånd (1971:162). Kvinnen som ungdom finnes altså ikke for Vincent.

Med kvinner synes det å forholde seg annerledes. Særlig moren har blick for Herdis som ungdom. Når en mannlig gjest i huset, trolig litt på spøk, frir til Herdis, markerer moren at Herdis ikke er barn, men heller ikke voksen: «Nei men hør – De sier vel aldri De til Herdis? Å, herregud, hun er i en sånn forferdelig vanskelig alder. Verken barn eller voksen» (1971:148), og kort etter sukker moren oppgitt over sin datter: «Jeg begriper meg ikke på sånne backfish'er nå for tiden» (1971:150). Backfish betyr nettopp tenåringsjente eller halv voksen jente.

I *Ved neste nymåne* kommer det altså frem at de konstruerte livsskjemaene og livslinjene er kjønnnet: Kvinner har en annen oppfatning av kvinners livsskjema enn menn har. De stadige ungdomsmarkørene bidrar i denne sammenhengen til å løfte frem mennenes ignoranse.

Ungdomsskildringer i Nedreaas' samtid

En annen grunn til at Nedreaas gang på gang understreker at Herdis er ungdom, kan være at hun ønsker å bidra til å gi den pubertale, kvinnelige ungdommen rom i skjønnlitteraturen. Det skortet riktignok ikke på skildringer av pubertal kvinnelig ungdom på den tiden. De finnes i rikt monn i samtidens oppdragelsesskrifter som befatter seg med ungdomstiden. I disse er tendensen klar: For det første er de fleste er enige om at *ungdomsfasen* skiller seg fra barndommen og voksenstadiet kroppslig og psykologisk, og som vist føyer Nedreaas' konstruksjon av ungdom seg langt på vei inn i denne rekken. Unntaket er ballet, som ikke har med det fysiologiske eller psykologiske å gjøre, men som er en rituell ungdomsmarkør. Videre er forfatterne av opplysningsskriftene skjønt enige om at psykisk og kroppslig utvikling gjelder i like stor grad for jenter som for gutter. Det er heller ikke mangel på detaljer i beskrivelsene av jenter i puberteten. Et eksempel finner man i barnepsykolog Åse Gruda Skards *Hva kan vi vente av barn på ulike alderstrinn* (1954). Hun beskriver jentenes start på puberteten slik: «Jentungen skyter i været, appetitten øker eller blir ujevn, brystene begynner å utvikle seg, hårveksten begynner først ved kjønnsorganene, så under armene, huden forandrer seg og ofte blir en plaget av kviser o.l.» (1955:60). Når det gjelder humøret, påpeker hun blant annet at følelsene «øker voldsomt på i styrke, og de

slår lett om fra den ene ytterligheten til den andre» (1955:61). Et annet eksempel er den amerikanske barnelegen Benjamin Spocks *Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse* (1946), som altså kom i flere opplag i perioden da Nedreaas skrev trilogien (jf. note 2). Spock legger vekt på at inntredenen i ungdomsfasen innebærer både fysiske og psykiske endringer, og man finner blant annet skildringer som denne:

I begynnelsen av denne perioden tar brystene til å utvikle seg. Først blir det mørke rundt brystvorten større og litt oppsvulmet. Så begynner hele brystet å ta form. I første halvannet år er det kjegleformet, men når tiden for den første menstruasjon nærmer seg, runder det seg nesten halvkuleformet. Kort etterat (sic) brystene har begynt å utvikle seg, kommer den første hårveksten rundt kjønnsdelen, og senere under armene. (Spock 1952:316)

Spock har også en egen del viet «Hudplager i puberteten», og når det gjelder psykiske forandringer, gjør han rede for flere dimensjoner i «de nye følelsene», for eksempel frihetstrang, selvopptatthet og sårbarhet (se 1952:319ff).⁷

I skjønnlitteraturen virker det imidlertid som om det er mindre rom for beskrivelser som dette. Det finnes så vidt meg bekjent ingen som har kommentert utviklingstrekk i norsk skjønnlitteraturs pubertetsskildringer, men i forordet til en nyutgivelse av *En flyktning krysser sitt spor* fra 1955 skriver Aksel Sandemose at skildringer av puberteten var noe relativt nytt i litteraturen da han utga romanen for første gang i 1933. Slike skildringer var ikke skjønnlitteraturen verdig:

For tyve år siden hadde man en del å utsette på at boken befattet seg for mye med puberteten [...]. Det var ennå en

sterk litterær konvensjon at man skulle hoppe over den. Det er ganske riktig plagsomt å bli minnet om den ulykksalige tid da en var i smeltedigelen, men kunsten kan ikke ta slikt hensyn. (Sandemose 1955:14)

Den samme tendensen ble også påpekt senere. Når forfatter Fridthjof Sørensen i 1950 skal presentere årets «pikebøker» i tidsskriftet *Kvinnen og tiden*, er det med en bedrøvet tone han slår fast at de såkalte pikebøkene går «behendig utenom og skyr dagliglivets realiteter» (1950:32). Leserne, fortsetter han, får «en lett og overfladisk behandling av problemer som opptar de unge. Ærlige og redelige ungpikerebøker hører til sjeldenhetene» (1950:32). At det Sørensen etterlyser, blant annet er realistiske skildringer av kvinnelig ungdom, kommer frem når han i den sammenheng løfter frem Halldis Moren Vesaas' *Tidleg på våren* (1949) som et unntak fra tendensen. Boken handler om femten år gamle Inger, og ifølge Sørensen gir den leseren en «fin psykologisk skildring av en ung pike i overgangsalderen» (1950:32). Spørsmålet er så hvordan situasjonen er om lag tjue år senere: Er det virkelig slik at denne skikkelsen fortsatt ikke er blitt et vanlig innslag norsk skjønnlitteratur, til tross for Nedreaas' «Kvinnlinger I» fra 1945 og Sørensens etterlysning i 1950? Et nøkkelordsøk i Nasjonalbibliotekets søkebase bidrar til å kaste lys over spørsmålet.

Nøkkelordsøk

Nasjonalbiblioteket søkebase inneholder per dags dato over 500 000 bøker. Jeg har avgrenset søket mitt til *skjønnlitteratur*. Siden målet var å finne ut hvordan litteraturen i Nedreaas' samtid var, delte jeg inn søket i to tidsperioder bestemt etter

årstallene for utgivelsene i trilogien. Den første tidsperioden er 1. januar 1950–31. desember 1959, den andre 1. januar 1960–31. desember 1971. I hver av disse periodene søkte jeg på nøkkelordene «kvise*» og «filipens*». Ved å søke med asterisk fikk jeg også opp alle avledninger av ordene, for eksempel «kvise-trynet» og «filipenser/filipensar». Jeg valgte disse to ordene fordi de er tydelige kroppslige ungdomsmarkører som er befestet i ett enkelt ord, fordi de er felles for bokmål og nynorsk, og fordi det er en markør kvinner og menn har til felles, i motsetning til for eksempel menstruasjon. Ved å søke på så tydelige og konkrete markører vil dessuten konteksten til enkeltordet raskt kunne avsløre om man har med en skildring av en kvinnelig ungdom å gjøre eller ikke. Jeg har gått inn i hvert enkelt treff for å undersøke nettopp dette.

Undersøkelsen har likevel sine åpenbare svakheter. For det første ville andre oppslagsord kunne gitt andre resultater, og det finnes da også eksempler på relevante tekster som ikke fanges opp av mine nøkkelord. Det gjelder for eksempel den tidligere nevnte *Tidleg på våren* (1949) av Halldis Moren Vesaas. Denne boken fanges ikke opp i min undersøkelse fordi verken «kvise*» eller «filipens*» er nevnt. At Sørensen har rett når han skriver at boken skildrer hovedpersonen Ingeborgs ungdomstid (1950:32), er imidlertid klart. Ingeborg tenker for eksempel følgende om foreldrene sine: «Ho vaks i frå dei, slik kjende ho det» (Vesaas 1949:33). Det blir også påpekt at hun er i «ein vanskeleg alder», og Inger reflekterer dessuten selv over «kroppsmodninga» hun gjennomgår (Vesaas 1949:49 og 93). For det andre finnes det beskrivelser av og fortellinger om ungdom og ungdomserfaringer som vil falle utenfor enkeltsøk i databasen uavhengig av hvilke nøkkelord knyttet til ungdom og pubertet man benytter seg av, fordi fremstillingen er av en annen art. I den sammenheng er det for eksempel påfallende at

de fleste treffene i mine søk er episke tekster.⁸ Det er grunn til å tro at lyrikk og dramatikk faller utenfor i et nøkkelordsøk fordi det er andre former for tekster.

Et nøkkelordsøk har med andre ord visse klare begrensninger, og metoden gjør det først og fremst mulig å snakke om tendenser.⁹ På den annen side har metoden også fordeler: Siden bøkene i Nasjonalbibliotekets database er, som litteraturforsker Heidi Karlsen skriver, «blitt digitalisert hinsides kriterier som kanonisering og genre», kan nøkkelordsøk føre til «at mindre kjente stemmer kan komme til orde, at det som har vært marginalisert og ikke mulig for oss å fange opp, får tre frem for oss» (2019:284). Jeg vil trekke frem noen slik eksempler fra søkene mine.

Kvisefrie tenåringsjenter

Funnene fra mitt nøkkelordsøk kan avleses i følgende tabell:

Søkeord	Periode	Bøker totalt	Norske bøker (M/K)*	Mann	Kvinne	Uklart	Begge	Språklig bilde
Filipens*	1950-1959	78	20 (17/3)	15	3	2	0	0
Kvise*	1950-1959	116	14 (12/2)	12	1	1	0	0
Filipens*	1960-1971	156	33 (28/5)	28	1	2	0	2
Kvise*	1960-1971	400	64 (52/12)	42	12	1	4	5
SUM		750	131	97	17	6	4	7

* M og K står for mannlig og kvinnelig forfatter.

Siden listen skal vise hva som finnes utenfor Nedreaas' forfatter-skap, er hennes bidrag utelatt fra tabellen. Søket har ellers noen feilkilder, særlig når det gjelder tallene som står under «Bøker totalt». Der finner man samme bok representert flere ganger. Disse er fjernet fra listen over norske bøker med relevante treff. Videre inngår der også bøker som er utgitt tidligere, men er kommet i nytt opplag, men så godt det lar seg gjøre, viser listen «Norske bøker» kun bøker som ble førstegangsutgitt i det aktuelle tidsrommet. I tillegg kommer det at enkelte søkeord blir feil: For eksempel markeres i noen tilfeller «aviser» når man søker på «kvise*». Også disse treffene er regnet med i listen over «Bøker totalt», men de er ikke medregnet i de øvrige tallene. Til tross for noen usikkerhetsmomenter er det mulig å lese ut noen tendenser.

En tendens som avtegner seg, er at det i norsk skjønnlitteratur i tidsrommet 1950–1971 stort sett er gutter og menn som sliter med kviser og filipenser (81,5 % av tilfellene). Det er ikke alle tilfellene som er ungdomsskildringer, og mange er dessuten kun korte beskrivelser. I perioden 1950–1959 finner man blant annet denne fra Jakob Sande: «På benken nedst i kråa sat Julius Bertelsen – ein lang forvaksen rekel i 16-årsalderen, med filipensar og kvite skjeggbustar» (1958:44). I denne perioden finner man imidlertid også lengre skildringer av klart pubertale gutter, som denne fra Carl Sundby i boken *Martinsen og kolleger*:

På første benk Tarald, lang og hengslet, farlig nær puberteten nå i syvende klasse. Han vokser i utakt, i en eiendommelig stakkatorytme, vokser utover seg selv. Store, kluntete hender, et grovhogd ansikt som nesten er uskjønt med antydning av ekle filipenser, som han stadig sitter og klorer på. Røsten er begynnende grøtet, rebelsk og umedgjørlig av og til, og da rødmer han som oftest. Bena og armene er i veien for ham, hele gutten

er i veien for seg selv, bøker og skrivesaker deiser i golvet omkring ham. Det hender han banner dempet, i konflikt med seg selv, en slags bevisst protest over at livet skal være så forbasket vrient. (Sundby 1958:47)

Når det gjelder kvinner, er det samlet sett langt færre som blir knyttet til kviser (16,9 % av alle tilfeller), og det er svært få i perioden 1950–1959. Av disse få eksemplene er det sjelden kvinner faktisk har kviser. Man finner riktignok et eksempel hos Bergljot Hobæk Haff i romanen *Liv*: «Og så sto hun der med sitt flate, fettete hår og sine filipenser – hele denne kolleksjonen av kviser på alle tenkelige modningsstadier» (1958:112). Men når det gjelder kvinnelige *ungdommer* spesielt, er det i denne tidsperioden snarere et poeng at de *ikke* plages av urenheter i huden eller andre ubehageligheter som hører livsfasen til. I Finn Bjørnseths novelle «Merete» finner man et eksempel:

Nå var Merete blitt fjorten og et halvt år, og hun var allerede på vei over i de voksnes verden. Randi sydde nye kjoler til henne, og det var direkte forbløffende å se henne i dem. Ikke først og fremst fordi figuren plutselig ble mindre barnslig og mere som en ung pikes, men fordi selve hennes måte å føre seg på ble annerledes. Hun ble spart for tenåringsproblemene med kviser og klossethet, og med ett var hun preget av en smilende myk ro som ellers bare er erfarne kvinners eiendom. (Bjørnseth 1959:78f)

Bjørnseth er likevel ikke den som i størst grad befester tendensen. I romanen *Et ildens barn* skriver han nemlig om en jente som «var plaget av en langvarig pubertet, og man fikk bare ta det med tålmodighet og ri stormene av med en myndig

og fast hånd på rorkulten» (1960:124). Mer overraskende er det kanskje at Ebba Haslund støtter oppunder forestillingen om at kvinnelig ungdom ikke opplever de samme kroppslige endringene som menn. Dette kommer frem i beskrivelsen av den femten år gamle Lars: «Huden var blitt bedre etter at han ble brun, skjønt ennå satt det noen kviser igjen ved munnavikene og oppunder hårfestet. Uff ja, den alderen. *Guttene hadde det visst enda verre enn pikene*» (Haslund 1954:36, min uth.).

I perioden 1960–1971 øker forekomsten av kvinner med kviser noe, men av til sammen 96 bøker med kviser og filipenser, er det fortsatt klar overvekt av menn med kviser: I 70 tilfeller knyttes kviser kun til menn. Til sammenligning knyttes kviser kun til kvinner i 13 tilfeller, og nytt i dette søket er at det er fire bøker der både kvinner og menn kviser, for eksempel Dag Solstads *Irr! Grønt!* (1969).

Til tross for få treff er det likevel flere eksempler på at kviser, kvinne og ungdom blir knyttet sammen, og da på måter som ligner mer på Nedreaas' Herdis. I *Fortellingen om Barbara* skildrer Gunnar Staalesen en trettenårig jente som «klemmer ut en kvise og retter på håret» (1971:28). Barbara er åpenbart i en utviklingsprosess, noe som kommer frem gjennom hennes egne refleksjoner: «Hva er det i veien med meg, hvorfor ser alle på meg??? / Slik er det. Å vokse» (1971:29). Når hun tenker på barndommen, kommer hun frem til at hun da var «en annen Barbara: en uskyldig og nysgjerrig Barbara» (1971:30). Et særlig interessant eksempel på en skildring av en kvinnelig ungdom fra denne perioden, og den som ligner Herdis mest, er Gunhild Rasmussens roman *Lek med lanser*. Allerede i åpningen av romanen avsløres det at hovedpersonen Anne er sentral som en pubertal femtenåring, og både det kroppslige og psykologiske blir vektlagt:

Anne gren på nesen. Hermet fnysende: – Anne, vi skal spise. Dro pusten i tunge stønn. For et liv. Ikke fred å få. Mor burde vite at hun hadde en lang og anstrengende dag. Her i huset gikk alt etter klokke. Spise på minuttet. Ikke bare når pappa var hjemme. Alltid. Brydde seg sytten om mat. Hvorfor ikke spise når en var sulten. Hadde hun ikke fylt femten, ingen bårsunge lenger. (Rasmussen 1970:5)

Kvisene og filipensene får også plass allerede på første side i romanen:

Huden var en stadig kilde til irritasjon. Men hun gjorde iallfall hva hun kunne for å få vekk filipenser og kviser. Klinte salver i tykke lag på dem. Det hjalp lite. I dag fikk hun endelig tak i Tullas spesielle. Spinndyr. Men intet var for dyrt bare hun kunne få Tullas friske, fine hud. (Rasmussen 1970:5)

Rasmussen kan i så måte se ut til å være ute i samme ærend som Nedreaas, men den pubertale Anne fra *Lek med lanser* har ikke fått like lang levetid som Herdis.

Som påpekt finner man detaljerte skildringer av jenter i puberteten i andre former for tekster. Jeg har riktignok utelatt ukeblad og andre tidsskrifter fra undersøkelsen, men at man finner detaljer også der, bekreftes av skjønnlitteraturen selv. Der finner man nettopp et interessant tilfelle på diskrepansen mellom ukeblad og skjønnlitteratur. I romanen *Kvinner på Galgebakken* av Alfred Hauge blir det kommentert at man i ukebladene finner beskrivelser av pubertetens kroppslige og psykologiske plager: «Enno ventar ei veke med krossord og føljetong, enno ei veke med spørjespalte der andre unge jenter luftar s i n e problem: Ei har for store bryst og ei har for små, ei er plaga av filipensar og ei anna er allergisk for agurk»

(1958:41). I skjønnlitteraturen er det imidlertid lite rom for disse skildringene, men det er noen få unntak, og Nedreaas' Herdis er i dag den mest kjente av dem.

Ungdomsskildringer og Nedreaas' poetikk

Herdis i *Ved neste nymåne* er en ungdom i utvikling: Hun plages av PMS, kviser og hårvekst på intime områder. I undringen over hvorfor romanen er spekket av slike ungdomsmarkører, finner jeg et svar i teksten selv: Mennene i romanen må bli gjort oppmerksomme på at også kvinner er ungdommer. Også kvinner befinner seg i en livsfase preget av brå skiftninger, usikkerhet og utvikling, og som unge menn må unge kvinner få rom til å prøve seg fram og utvikle sin identitet. De er for eksempel ikke gifteklare straks de ikke lenger er barn.

Det andre svaret finner jeg i konteksten: Nedreaas vil gi den pubertale kvinnelige ungdommen rom i norsk skjønnlitteratur. Kan hende er det å gå for langt når det gjelder å spekulere i forfatterintensjonen, som trolig vil forbli en gåte. Noe som likevel styrker påstanden, er at en slik vilje til endring av skrivemåter vil være i tråd med Nedreaas' estetiske program. Det er velkjent at Nedreaas slett ikke var en dikter av den idealistiske og forskjønnende typen. Dette kommer frem i «Den lille novellen om et par sko» (1953), som både Inger Jahr og Ole Karlsen, begge litteraturforskere, trekker frem som en programerklæring for forfatterskapet. I novellen står valget mellom å skrive enten «hevet over den dagsaktuelle, nære virkeligheten» (Jahr 1997:7) eller realistisk, solidarisk og politisk (Karlsen 2017:11). I likhet med novellens hovedperson velger Nedreaas det siste. I hennes forfatterskap er det som om «samfunnet siver inn i teksten», skriver Svensen (2007:11), og i *Ved neste nymåne* siver

den kvinnelige ungdommen, med hele sin upoetiske kropp og sitt svingende temperament, inn i litteraturen.

Sett i lys av dette kan man spore et lignende prosjekt i *Ved neste nymåne* som det litteraturforsker Christine Hamm finner i *Av måneskinn gror det ingenting* (1947). Hun hevder at i denne romanen blir «‘den falne kvinnens’ stemme for første gang virkelig hørbar i norsk litteratur» (2016:203). I *Ved neste nymåne* kan man finne noe av det samme: Det er riktig nok verken første eller eneste gang pubertale, kvinnelige ungdommer er blitt skildret detaljert, men Nedreaas' Herdis er iallfall et bidrag til å gjøre denne ungdommen hørbar og synlig i norsk skjønnlitteratur.

Noter

- 1 Som jeg har påpekt i en artikkel om ungdom hos Ibsen (jf. Stengrundet 2019), mener historiker John R. Gillis at man allerede i det «preindustrielle samfunnet gjenkjenner og institusjonaliserer et livsstadium som skiller seg fra både barndom og voksenliv» (1981:2). Ungdomsforsker Henrik Berggren viser til at ungdom faktisk ble regnet som en egen livsfase allerede i antikken, men understreker samtidig at i de nordiske landene oppstod en mer moderne ungdomsforståelse «in the 19th and 20th century» (1997:233).
- 2 Benjamin Spocks bok er amerikansk, men ifølge Øystein Skundberg, som har forsket på oppdragelsestekster utgitt i Norge, er Spocks bok den oppdragelsesteksten i den vestlige verden med mest autoritet og spredning. I Norge kom den ut i tre utgaver i perioden 1952–1972 (Skundberg 2020:270f), det vil si i samme tidsrom som Nedreaas utga sin trilogi. Åse Gruda Skards bok kom i hele ti reviderte opplag i perioden 1954–1979 (S. Skard 1983:30), og flere opplag er kommet til senere. Jeg kommer tilbake til disse to oppdragelsestekstene.
- 3 Et annet eksempel er novellen «Evelyn» fra *Trylleglasset* (1950), der Nedreaas vier plass til skildringer av Evelyns første menstruasjon.
- 4 Jeg vil kort bemerke at det ikke er selve ordet «ungdom» jeg er på jakt etter. Ordet blir brukt i trilogien, men da ikke som betegnelse på en livsfase, men hovedsakelig som en metafor for jomfruelighet (jf. Nedreaas 1960:171, 230; 1971:138).
- 5 Litteraturforsker Laila Aase har tidligere vist at Herdis er ambivalent innstilt til det å bli voksen allerede i *Musikk fra en blå brønn*: «Hvis denne boken handler om den smertefulle prosessen gjennom og ut av barndommen, viser den også ambivalensen (dobbeltheten/vaklingen) som ligger i den prosessen. Barnet både vil og vil ikke ha trygghet, barnet både vil og vil ikke ha forandring og utvikling, barnet både vil og vil ikke måtte stå på egne bein» (1999:116). Muligens er det dette som ligger bak Herdis' reaksjon, men på den annen side er det kanskje ikke så rart at Herdis ikke ønsker å få menstruasjonen, for menstruasjonen omtales av hennes nærmeste som

- «skitet». «Du har fått skitet ditt alt», sier Magda (Nedreaas 1971:68). Dette er unektelig en nedsettende betegnelse. Når barnet Herdis skal rope de styggeste ordene hun kan, til sin far, sier hun nettopp det: «Skite, drite, rompe, prompe!» (Nedreaas 1960:114).
- 6 For øvrig har litteraturforsker Inger Jahr pekt på at en slik endring hos Herdis skjer allerede i siste novelle i *Trylleglasset*: «Andre menneskers situasjon begynner å angå Herdis på en dypere måte etter at hun selv har opplevd fortvilelse og håpløshet. Hun har ikke lenger en utenfra-opplevelse av andre» (1997:86). Man kan se det som at denne utviklingen får ny kraft i *Ved neste nymåne*, men samtidig viser det at entydige kategoriseringer ikke er enkelt når det gjelder Herdis.
 - 7 For flere eksempler, se for eksempel Olsen og Johnson (1944) og Rumohr (1956).
 - 8 Jeg har til sammen fått treff i ett skuespill (Hagerup 1967), tre hørespill (Krefting 1960, Bolstad 1960 og Havrevold 1961), fire diktsamlinger (Larsen 1959, Kristiansen 1962, Bjerke 1963 og Mørck 1971) og én prosalyrisk samling (Sell 1967).
 - 9 For å fange opp flere mulige beskrivelser og slik få større styrke i påstandene kunne man brukt den digitale metoden Heidi Karlsen omtaler som *sub-corpus topic modeling* (STM). Ifølge Karlsen er STM «velegnet for å få fatt på data som kan anvendes til diskursanalyse», og hun tilføyer at i den sammenheng er STM klart å foretrekke over et søk på nøkkelord: «Passasjer i *Bokhylla* som tematiserer kjønn og kvinner, kunne man også i prinsippet identifisere ved hjelp av noe så enkelt som nøkkelord-søk. [...] Temaer som kan brukes for å sirkle inn en relevant 'overflate' for identifikasjon av diskurs, må [...] imidlertid være mer komplekse enn hva standard nøkkelordsøk muliggjør» (2019:281 og 285). Karlsens videre gjennomgang av metoden viser imidlertid at den rett ut sagt er for kompleks til at jeg kan gjennomføre det i denne sammenhengen. Ikke desto mindre kan kanskje min undersøkelse inspirere til en mer systematisk undersøkelse av ungdomsdiskursen, for eksempel ved bruk av metoden STM.

Litteratur

- Ambjörnsson, Fanny og Maria Jönsson (red.). (2010). «Inledning». I: *Livslinjer: Berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg: Makadam.
- Berggren, Henrik. (1997). «Modernity and the Nordic Concept of Youth». I: Sørensen, Øystein og Bo Stråth (red.). *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Bjerke, André. (1963). *For anledningen: Prologer gjennom 15 år*. Oslo: Riksmålsforlaget.
- Bjørnseth, Finn. (1959). *Noen å være glad i: Åtte usannsynlige fortellinger om kjærlighet*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørnseth, Finn. (1960). *Et ildens barn*. Oslo: Gyldendal.
- Bolstad, Øyvind. (1960). *Du er morderen*. Oslo.
- Eriksen, Helge. (1979). *Nedreaas: Norske forfattere i nærlys*. Oslo: Aschehoug.
- Gillis, John R. (1981). *Youth and History: Traditions and Change in European Age Relations, 1770–Present*. New York: Academic Press.
- Haff, Bergljot Hobæk. (1958). *Liv*. Oslo: Gyldendal.
- Hagerup, Helge. (1967). *Katteslottet: Fire skuespill*. Oslo: Pax.
- Hamm, Christine. (2016). «Arbeiderkvinnens destruktive seksualitet? Moralsk perfektjonisme i Torborg Nedreaas' *Av måneskinn gror det ingenting*». I: Agrell, Beata et al (red.). «*Inte kan jag berätta allas historia?*»: *Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: LIR skrifter.
- Haslund, Ebba. (1954). *Krise i august: roman*. Oslo: Aschehoug.
- Hauge, Alfred. (1958). *Kvinner på Galgebakken*. Oslo: Gyldendal.
- Havrevold, Finn. (1961). *I kveldningen: Hørespill*. Oslo.
- Jahr, Inger. (1997). *Samfunnskritikk og moralisering: Implisitt og eksplisitt tendens i sentrale deler av Torborg Nedreaas' forfatterskap*. Oslo: Novus.
- Karlsen, Heidi. (2019). «Sub-corpus topic modeling og diskursanalyse: Gruvearbeid, tråling eller kokkekunst?». *Samlaren*, årg. 140, s. 281–304.
- Karlsen, Ole. (2017). «'Et par sko': Innledende bemerkninger». I: Diesen, Even Iglund, et al. (red.). *Stempelslag: Lesninger i nordisk politisk litteratur*. Oslo: Novus.

- Krefting, Ruth. (1960). *En klar dag: Radiospill*. Oslo: Norsk rikskringkasting.
- Kristiansen, Hans. (1962). *Lilje i blekkhus og nye dikt*. Oslo: Cappelen.
- Larsen, Gunnar. (1959). *Dikt*. Oslo: Gyldendal.
- Mørck, Sidsel. (1971). *Først var det små rom*. Oslo: Aschehoug.
- Nedreaas, Torborg. (1945). *Bak skapet står øksen*. Oslo: Aschehoug.
- Nedreaas, Torborg. (1950). *Trylleglasset*. Oslo: Aschehoug.
- Nedreaas, Torborg. (1960). *Musikk fra en blå brønn*. Oslo: Aschehoug.
- Nedreaas, Torborg. (1971). *Ved neste nymåne*. Oslo: Aschehoug.
- Olsen, Ingrid og Gunhild Johnson. (1944). *Unge piker i overgangsalderen*. Oslo: Gimnes.
- Rasmussen, Gunhild. (1970). *Lek med lanser*. Oslo: Ansgar.
- Rumohr, Marianne. (1956). *Vekst og utvikling: Hjelpebok ved undervisning i forplantningslære*. Oslo: Tanum.
- Sande, Jakob. (1958). *Forteljingar*. Oslo: Gyldendal.
- Sandemose, Aksel. (1955). *En flyktning krysser sitt spor*. Risør: A. Sandemose.
- Sell, Eva. (1967). *Min tantes amaryllis: Utdrag fra en kvinnes dagbok*. Oslo: Aschehoug.
- Skard, Sigmund. (1983). *Åse Gruda Skard: Bibliografi 1915–1983*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skard, Åse Gruda. (1955). *Hva kan vi vente av barn på ulike alderstrinn*. Oslo: Sosialdepartementet.
- Skundberg, Øystein. (2020). «Du skal have agtelse for dit eget lille legeme»: Barn og unges seksualitet i tekster om oppdragelse 1792–1952. Doktorgradsavhandling ved Høgskolen i Innlandet.
- Spock, Benjamin. (1952). *Barnet: Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*. Oversatt av D. Riis og H. Wergeland. Oslo: Tiden.
- Stafseng, Ola. (1984). «Ungdom som historisk og allment fenomen». I: Beck, Christian W. og Lars Grue (red.). *Å, lykkelige ungdomstid? Nyere norsk samfunnsforskning om ungdom*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stengrundet, Elin. (2019). «Olaf Bernick og Ejlf Stockmann: Ungdom i Henrik Ibsens *Samfundets støtter* (1877) og *En folkefiende* (1882)». *Edda*, 106(4), s. 264–278.

- Staalesen, Gunnar. (1971). *Fortellingen om Barbara*. Oslo: Pax.
- Sundby, Carl. (1958). *Martinsen og kolleger*. Oslo: Ansgar.
- Svensen, Åsfrid. (2007). *De ti sannheter: Mangfold og motsetninger i Torborg Nedreaas' litterære verden*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sørensen, Fridthjof. (1950). «Bøker for større barn». *Kvinnen og tiden*, (4), s. 30–35.
- Vesaas, Halldis Moren. (1949). *Tidleg på våren*. Oslo: Aschehoug.
- Aase, Laila. (1999). *Om Musikk fra en blå brønn av Torborg Nedreaas*. Oslo: Gyldendal.